

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ ДІТЕЙ: ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Пчеліна О. В., Пчелін В. Б.

ВСТУП

В Україні охорона дитинства визначається як «стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави»¹. Ба більше, з метою забезпечення реалізації прав дитини основні засади державної політики в цій сфері повинні ґрунтуватися на «забезпеченні найкращих інтересів дитини»² в усіх галузях суспільного життя. Тобто «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини»³. При цьому «найкраще забезпечення інтересів дитини» – це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей, в конкретних обставинах⁴.

Зважаючи на вищенаведене, пріоритет дитини й її інтересів у державній політиці України має бути не лише декларативним принципом, а й реальною основою для прийняття рішень на всіх рівнях управління, починаючи від формування законодавства і завершуючи його імплементацією у повсякденній діяльності органів влади загалом, судів і правоохоронних органів зокрема. Особливої ваги окреслене

¹ Про охорону дитинства: закон України від 26.04.2001 № 2402–ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

² Про охорону дитинства: закон України від 26.04.2001 № 2402–ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

³ Конвенція про права дитини: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

⁴ Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3): ухвалено Комітетом з прав дитини на його шістдесят другій сесії (14 січня – 1 лютого 2013 року). URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>; Пархоменко П. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytyny.pdf.

питання набуває у сфері кримінальної юстиції, де кожна процесуальна дія щодо дитини повинна здійснюватися з урахуванням її вікових, психологічних та соціальних особливостей, а всі рішення мають прийматися з безумовним урахуванням найкращих інтересів дитини. Лише за такого підходу можна забезпечити справедливості, захист прав, свобод і законних інтересів дітей, а також сприяти формуванню у суспільстві переконання, що дитинство – це найцінніше багатство нації, яке потребує особливої турботи та захисту.

1. Дитина як суб'єкт кримінальних процесуальних відносин

Питання про дитину як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин є одним із нагальних і своєчасних у сучасній системі кримінальної юстиції, адже від правильного розуміння ролі та правового статусу неповнолітнього в кримінальному провадженні залежить не лише ефективність захисту інтересів дитини, але й дотримання загальновизнаних стандартів правосуддя. В умовах формування правової держави й європейської інтеграції України особлива увага приділяється гармонізації національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями щодо захисту прав дитини, зокрема у сфері кримінального процесу.

Окремо варто наголосити, що дитина, будучи суб'єктом правових відносин, наділяється низкою прав, законних інтересів, обов'язків, гарантій, а в окремих випадках і відповідальністю, які в своїй сукупності визначають її правовий статус. При цьому, як підкреслює Ю.С. Завгородня, «висвітлюючи тематику особливостей правових відносин за участю дитини, пов'язаних із реалізацією прав дитини, загальнотеоретична правнича наука має враховувати: 1) специфіку суб'єктного складу цих відносин: одним з суб'єктів завжди виступає держава через органи публічної влади; 2) дитина, як і повнолітні особи, має ті ж самі людські права, реалізувати які вона також може повною мірою, що зумовлює необхідність урахування під час висвітлення проблематики дієздатності як властивості суб'єкта правових відносин; 3) об'єктом досліджуваних відносин є права дитини, правова природа яких зумовлює необхідність виконання державою обов'язку забезпечення прав дитини незалежно від волевиявлення дитини»⁵.

З вищенаведеного помітно, що статус дитини як суб'єкта правових відносин у кримінальному провадженні вимагає від держави не лише формального декларування прав, а й реального забезпечення їх

⁵ Завгородня Ю.С. Дитина як суб'єкт правових відносин: окремі зауваги (теоретико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 44. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/8>.

дотримання на практиці. Дитина, вступаючи у правові відносини, опиняється в особливо вразливому становищі через свій вік, психологічні та соціальні особливості, тому держава має нести підвищену відповідальність за гарантування її прав і законних інтересів. Водночас важливо пам'ятати, що, попри свою недосвідченість, дитина володіє таким же набором основоположних прав, як і дорослі, і має право на їх реальну реалізацію – це стосується, зокрема, права бути почутою, права на захист, на справедливий розгляд справи тощо. Однак для ефективного захисту прав дітей необхідно враховувати специфіку їхнього становища: держава, діючи через відповідні органи, повинна активно і всебічно забезпечувати дотримання прав дитини, навіть якщо сама дитина ще не здатна повною мірою усвідомлювати або відстоювати свої інтереси.

Перехід до визначення правового статусу дитини як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин є логічним і необхідним кроком для розуміння всієї системи гарантій, що мають забезпечуватися під час кримінального провадження за участю неповнолітніх. Правовий статус дитини у цьому контексті охоплює не лише перелік її прав та обов'язків, а й механізми їхньої реалізації, гарантії захисту, а також особливості відповідальності, притаманної саме цій категорії суб'єктів. Врахування цих аспектів дозволяє сформулювати підхід до кримінального провадження, який буде максимально орієнтований на захист найкращих інтересів дитини, сприятиме мінімізації ризику її травматизації та забезпечить справедливий правосуддя з урахуванням вікових, психологічних і соціальних особливостей неповнолітніх.

Отже, дитина, яка стає учасником кримінального процесу, незалежно від її процесуального статусу, потребує особливої уваги з боку органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Це зумовлено її віковими, психологічними та соціальними особливостями, а також необхідністю забезпечення найбільш сприятливих умов для реалізації її прав та законних інтересів. Більше за все, «головна мета провадження особливої кримінальної процесуальної ювенальної політики є прагнення забезпечити повагу до гідності та найкращі інтереси дитини, не допустити її додаткову травматизацію під час досудового розслідування та судового провадження, максимально запобігти зростанню психологічної напруги та фізичного дискомфорту, розчаруванням, страху, відчуттям сорому і небезпеки, оскільки це може мати негативні віддалені наслідки та вплинути на подальшу соціалізацію індивіда. Неповнолітні, які контактують із органами досудового розслідування, оперативними підрозділами, прокурорами та суддями, стануть дорослими і разом зі своїми знаннями та досвідом формуватимуть

суспільство та впливатимуть на розвиток держави, будуть обирати свої цілі та способи їх досягнення – соціальний або асоціальний»⁶.

Відповідно до сучасних підходів, дитина не лише об'єкт захисту, а й повноправний суб'єкт процесуальних відносин, права і гарантії якого мають бути реальними, а не формальними. Це вимагає від усіх учасників кримінального провадження неухильного дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, врахування її думки під час прийняття рішень, а також створення умов, що мінімізують можливу психологічну травматизацію та сприяють подальшій успішній соціалізації дитини. Таким чином, питання визначення місця і ролі дитини у кримінальних процесуальних відносинах є не лише правовим, а й глибоко соціальним та гуманітарним завданням, що потребує цілісного і комплексного підходу.

У кримінальному провадженні обсяг прав, законних інтересів і обов'язків дитини варіюється залежно від її процесуального статусу. При цьому законодавець оперує термінами «малолітня особа» й «неповнолітня особа», під якими згідно з п. п. 11 і 12 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України відповідно пропонує розуміти «дитину до досягнення нею чотирнадцяти років» і «малолітню особу, а також дитину у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років»⁷.

Характеризуючи дитину як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин, слід указати, що «структура її правового статусу, незалежно від виду, залишається незмінною і відбувається лише конкретизація його елементів відповідно до правовідносин, в які вступає особа, та притаманних їй функцій. Так, будь-який громадянин (особа) володіє загальним правовим статусом, тобто конституційними правами, свободами і обов'язками. Кримінальний процесуальний (галузевий) статус надає йому можливість реалізовувати ті самі конституційні права, свободи і набувати обов'язків, але вже у сфері кримінальних процесуальних відносин. Залежно від функцій, що виконує у кримінальному провадженні той чи інший учасник процесу, особа з певним статусом набуває конкретних прав та обов'язків, притаманних лише даному учаснику»⁸.

⁶ Кримінальне провадження за участю неповнолітніх: навчальний посібник / О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин; за заг. ред. О. Дуфенюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 10–11.

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

⁸ Кочура О.О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.О. Юхна. Харків: НікаНова, 2015. С. 86.

Дитина в кримінальному провадженні може бути *потерпілим* у разі заподіяння їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди. звертатися до правоохоронних органів із заявою про вчинення стосовно неї кримінального правопорушення. Згідно з ч. 2 ст. 55 КПК України «права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого»⁹. Зокрема, як зазначається в Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, Національна поліція України й Офіс Генерального прокурора повинні «забезпечити прийняття поданих неповнолітніми заяв, у тому числі усно, щодо порушення їхніх прав і законних інтересів (внесення відповідних відомостей на підставі заяви дитини)», а також «залучати як потерпілого неповнолітнього, незалежно від його віку та наявності законних представників, у разі вчинення стосовно нього кримінального правопорушення»¹⁰. З наведеного помітно, що дитина є потерпілим у кримінальному провадженні з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або її залучення як потерпілого. При цьому дитина може бути залучена як потерпілий у кримінальному провадженні як за власною заявою чи заявою законного представника, так і за ініціативою органів досудового розслідування, прокурора, суду, якщо їй завдано шкоди кримінальним правопорушенням. Визнання дитини потерпілим без її заяви можливе лише за її письмовою згодою або згодою законного представника, що забезпечує дотримання прав та законних інтересів дитини у кримінальному процесі. Права й обов'язки потерпілого, а також питання участі у кримінальному провадженні представника та законного представника потерпілого визначені в ст. ст. 56–59 КПК України.

Якщо дитина звертається до правоохоронних органів із заявою про кримінальне правопорушення, але не є потерпілою, її процесуальний статус визначається як *заявник*. У такому разі дитина користується правами заявника, визначеними в ч. 2 ст. 60 КПК України.

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

¹⁰ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

Дитина, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду є *цивільним позивачем* у кримінальному провадженні. При цьому згідно зі ст. 64 КПК України, «якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник».

У випадку, якщо дитина вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (14 або 16 років), чи суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, її процесуальний статус у кримінальному провадженні буде *підозрюваний/обвинувачений*. Як зазначають О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин, «процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого суттєво не відрізняється від процесуального статусу повнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, за винятком тих положень, які законодавець встановив як додаткові гарантії захисту прав та інтересів дитини на стадії досудового розслідування та судового провадження»¹¹. Неповнолітній підозрюваний і обвинувачений користуються процесуальними правами й обов'язками, закріпленими в ст. 42 КПК України. Крім того, згідно з ч. ч. 1 і 2 ст. 44 КПК України, «якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний». Більше за все, відповідно до ст. 488 КПК України «батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. <...> У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням,

¹¹ Кримінальне провадження за участю неповнолітніх: навчальний посібник / О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин; за заг. ред. О. Дуфенюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 20.

клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника»¹².

Якщо дитина вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, до досягнення одинадцятирічного віку, вона буде брати участь у кримінальному провадженні як свідок. Крім того, дитина в кримінальному провадженні є *свідком*, коли їй відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і якщо вона викликана для давання показань. Процесуальні права й обов'язки свідка визначені в ст. 66 КПК України, а відповідальність – ст. 67 КПК України. Зокрема, у разі досягнення дитиною шістнадцятирічного віку вона попереджається згідно зі ст. 67 КПК України про відповідальність свідка за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, а до досягнення шістнадцятирічного віку – їй роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання¹³.

Окремо зауважимо, що дитина, котра вчинила кримінальне правопорушення у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, яким завдала майнову та/чи моральну шкоду, згідно з ст. 1179 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. Якщо у неповнолітньої особи відсутнє майно, достатнє для відшкодування завданої шкоди, необхідну частину або всю суму зобов'язані компенсувати її батьки (усиновлювачі) чи піклувальник, якщо не буде доведено, що вони не причетні до завдання шкоди. У разі перебування неповнолітньої особи в закладі, який відповідно до законодавства виконує функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в тій частині чи повністю, якщо він не доведе відсутність своєї вини. Обов'язок з відшкодування шкоди з боку батьків (усиновлювачів), піклувальників або відповідного закладу припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття,

¹² Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

¹³ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

або якщо до цього моменту вона набуде у власність майно, достатнє для відшкодування шкоди. Водночас відповідно до ст. 1178 ЦК України шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом закладу або особи, які зобов'язані здійснювати нагляд, саме ці заклади чи особа несуть відповідальність за відшкодування шкоди, якщо не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини¹⁴.

2. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини. Особливості здійснення кримінального провадження за участю дітей

Як зазначає Г. Вілладсен, «щодня діти різного віку взаємодіють із системою правосуддя у різний спосіб. Одні стають жертвами, інші – свідками кримінальних правопорушень або навіть безпосередніми виконавцями. Участь у судових процесах та, зокрема, у кримінальних провадженнях, здебільшого є доволі травматичним досвідом для дітей.... Під час прийняття будь-яких рішень, що стосуються дітей, важливим фактором має бути дотримання найкращих інтересів дитини»¹⁵. У цьому контексті варто зазначити, що стандартизація правосуддя, дружнього до дитини, безумовно, є наріжним каменем для реального захисту найкращих інтересів дитини в процесі взаємодії з системою кримінальної юстиції. В умовах сучасних викликів та реформування судової та правоохоронної систем в Україні особливого значення набуває впровадження чітких, уніфікованих стандартів, які б гарантували не лише формальне, а й змістовне забезпечення прав дитини.

На нашу думку, стандартизація в цій сфері повинна стосуватися не лише процедурних аспектів (наприклад, обов'язкового залучення дитячих психологів, доступності зрозумілої інформації або спеціального облаштування приміщень в підрозділах органів досудового розслідування, експертних установах, судах тощо), а й мати глибшу

¹⁴ Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

¹⁵ Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект): звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, Центр політико-правових реформ, Вектор права, 2021. С. 4. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>.

ціннісну основу. Кожна дитина, незалежно від ролі у кримінальному провадженні (свідок, потерпілий чи підозрюваний/обвинувачений) повинна бути впевнена у безпеці, справедливості та повазі до її гідності. Саме стандарти дозволяють уникати суб'єктивних трактувань, зводячи до мінімуму ризики травматизації та повторної віктимізації дитини. Крім того, стандартизація правосуддя у сфері захисту прав дитини має передбачати постійний професійний розвиток усіх учасників кримінального провадження: слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, адвокатів, експертів, соціальних працівників. Лише тоді система буде працювати не для себе, а для дитини, опираючись на кращі міжнародні практики та враховуючи національні особливості.

Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, – це набір принципів і правил, які забезпечують найкращі інтереси дітей у правосудді, враховуючи їхню вразливість і потреби; результат спільної роботи прокурорів Офісу Генпрокурора, українських та міжнародних експертів. Вони розроблені за підтримки Ради Європи, представництва ЮНІСЕФ в Україні та з урахуванням рекомендацій моніторингових звітів ОБСЄ і зауважень Комітету ООН з прав дитини¹⁶. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, розроблені з урахуванням відповідних міжнародних стандартів.

Загалом міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, закріплені як у міжнародних актах, які є частиною національного законодавства, так і в міжнародних актах, що мають рекомендаційний характер. При цьому міжнародні акти рекомендаційного характеру не обов'язкові для застосування, однак активно використовуються з метою тлумачення та застосування положень міжнародних договорів, які є обов'язковими для виконання¹⁷. До них варто віднести міжнародні стандарти рекомендаційного характеру, які містяться в актах, прийнятих на конференціях, а також органами, що створені на базі міжнародних договорів. Відповідно до термінології міжнародного права ними є акти «м'якого» права, відхід від них хоч і не схвалюється, проте ознаками формальної обов'язковості вони не наділені. До них належать такі документи: Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.), Рекомендація Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987 р.), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх,

¹⁶ Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standartiv-pravosuddya-druznyogo-do-ditini-pravoohoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnii-dokument>.

¹⁷ Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. В.В. Щепоткіної, Т.І. Слущкої. Київ, 2017. С. 18.

позбавлених волі (Гаванські правила, 1990 р.), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи, 1990 р.), Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.), Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (1997 р.), Рекомендація Ради Європи «Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя в справах щодо неповнолітніх» (2003 р.), Керівні принципи ООН щодо судочинства в питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція 2005/20 ЕКОСОР, 2005 р.), Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства (2005 р.), Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів (2005 р.), Керівні вказівки Генерального Секретаря ООН «Підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх» (2008 р.), Керівні принципи ООН щодо належного застосування та умов альтернативних форм піклування про дітей (2009 р.), Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.), Принципи та керівні настанови ООН щодо доступу до правової допомоги в системі кримінального правосуддя (2012 р.)¹⁸.

Правосуддя, дружнє до дитини, реалізується з дотриманням принципів, які закріплені в міжнародних актах і практиці ЄСПЛ. Ці принципи в своїй сукупності визначають стандарти правосуддя, дружнього до дитини, які пронизують всі стадії й етапи кримінального провадження. Зокрема, такими принципами є найкращі інтереси дитини, ефективна участь неповнолітнього у провадженні, верховенство права, гідність, захист від дискримінації, реабілітація та перевиховання неповнолітнього, невідкладність здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього¹⁹.

¹⁸ Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей: методичні рекомендації / автор. кол.; Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора; Управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України. Київ, 2023. С. 9.

¹⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Рада Європи, 2013. С. 18–19; Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. В.В. Щепоткіної, Т.І. Слущкої. Київ, 2017. С. 19.

Концепція найкращих інтересів дитини закріплена на міжнародному рівні в положеннях Декларації прав дитини (п. 2)²⁰, Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 5(b), п. 1(d) ст. 16)²¹, Конвенції про права дитини (п. 1 ст. 3)²², Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (преамбула)²³, Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (п. 2(d) ст. 23, п. 2 ст. 33)²⁴, Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (п. 3 ст. 8)²⁵, Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (преамбула, ст. ст. 2, 3)²⁶ тощо. Згідно з цією концепцією держава «повинна поважати та реалізовувати право дитини на те, щоб його/її найкращі інтереси оцінювалися та бралися до уваги в якості першочергового міркування, і зобов'язана вживати всіх необхідних, свідомих та конкретних заходів для повної реалізації цього права»²⁷.

При цьому Комітет з прав дитини наголошує, що концепція найкращих інтересів дитини є триединою та поєднує в собі матеріальне

²⁰ Декларація прав дитини: декларація Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1959. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

²¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18.12.1979. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

²² Конвенція про права дитини: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

²³ Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 29.05.1993. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text.

²⁴ Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text.

²⁵ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: протокол Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.

²⁶ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень: протокол Організації Об'єднаних Націй від 20.11.2014. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text.

²⁷ Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3): ухвалено Комітетом з прав дитини на його шістдесят другій сесії (14 січня – 1 лютого 2013 року). URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>.

право, основоположний тлумачний правовий принцип і правило процедури. Зокрема, як матеріальне право вказана концепція означає, що «право дитини на те, щоб його/її найкращі інтереси оцінювалися та бралися до уваги першочергово в разі розгляду різних інтересів з метою винесення рішення за розглядуваним питанням, і гарантія того, що це право буде реалізоване в усіх випадках, коли необхідне ухвалення рішення щодо дитини, групи визначених або невизначених конкретно дітей або дітей загалом»; як основоположний тлумачний правовий принцип – «якщо можливе більш ніж одне тлумачення правового положення, слід обирати те з них, яке найбільш ефективним чином слугуватиме найкращим інтересам дитини»; як правило процедури – «якщо належить ухвалити рішення, яке вплине на конкретну дитину, визначену групу дітей або дітей загалом, процес прийняття рішення повинен передбачати оцінку можливого впливу рішення (позитивного або негативного) на відповідну дитину або дітей. Для процесів оцінки та визначення найкращих інтересів дитини необхідні процедурні гарантії. Крім того, в обґрунтуванні рішення необхідно продемонструвати, що відповідне право точно було враховано»²⁸.

Повністю поділяємо думку, що особливістю кримінального провадження за участю дітей, «якщо його основною засадою є принцип найкращих інтересів дитини, є дитиноцентрований підхід та наявність додаткових гарантій для неї. Дитина – це носій прав і свобод та повноцінний учасник кримінального провадження»²⁹.

Ефективна участь неповнолітнього у кримінальному провадженні полягає у забезпеченні того, щоб дитина, яка бере участь у кримінальному процесі (незалежно від того, чи виступає як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений чи свідок), мала реальну можливість зрозуміти суть провадження, свої права й обов'язки, а також могла висловити власну позицію щодо подій та обставин кримінального провадження. Ба більше, ефективна участь означає, що дитина не є пасивним об'єктом кримінального процесу, а повноцінним суб'єктом з відповідними процесуальними правами. Для цього держава, її органи та посадові особи мають забезпечити доступ до інформації, адаптованої до віку та рівня розвитку дитини, надати психологічну та правову підтримку, залучати законних представників, а за необхідності –

²⁸ Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3): ухвалено Комітетом з прав дитини на його шістдесят другій сесії (14 січня – 1 лютого 2013 року). URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>.

²⁹ Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 647. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.

спеціалістів у сфері дитячої психології чи соціальної роботи. Усі дії мають здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини, її гідності, а також необхідності уникнення повторної травматизації. Тобто ефективна участь у кримінальному провадженні означає, що «слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає в себе надання належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною. Діти повинні вважатися та розглядатися як повні носії прав та повинні мати право здійснювати всі свої права таким чином, що враховується їх здатність утворювати свої власні погляди, а також обставини справи»³⁰.

Крім того, «принцип ефективної участі неповнолітнього у провадженні є важливим не тільки тому, що він забезпечує дотримання права дитини бути почутою та відсутність дискримінації за віковою ознакою, але й тому, що він забезпечує дотримання принципу верховенства права в судовому процесі та сприяє розкриттю істини у справі»³¹. З наведеного помітно, що між усіма принципами правосуддя, дружнього до дитини, існує тісний взаємозв'язок. З огляду на що недоречно такі принципи розглядати в розриві одне від одного, оскільки вони тісно переплітаються й доповнюють одне одного.

На практиці ефективна участь неповнолітнього реалізується через: забезпечення присутності законного представника під час проведення процесуальних дій; роз'яснення прав і обов'язків у доступній формі; створення комфортних умов для допиту, уникнення психологічного тиску; можливість висловити свою думку та бути почутим під час розгляду справи; забезпечення правничої допомоги; врахування думки дитини при прийнятті рішень, що стосуються її майбутнього. Важливим аспектом є те, що ефективна участь неповнолітнього має бути не формальною, а змістовною, тобто такою, яка реально впливає на хід та результати кримінального провадження.

Не менш важливими принципами правосуддя, дружнього до дитини, є: обережне, чутливе, справедливе й поважне ставлення до дітей під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з

³⁰ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Рада Європи, 2013. С. 17–18.

³¹ Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. В.В. Щепоткіної, Т.І. Слущкої. Київ, 2017. С. 20.

повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканності; забезпечення прав дітей жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу; застосування до дитини належної правової процедури, основні елементи якої (принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію) мають бути гарантовані для дітей, так само як і для дорослих і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини; невідкладний розгляд справи у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього; пріоритетність реабілітації та відновного правосуддя у відносинах із неповнолітніми правопорушниками³².

З метою забезпечення при здійсненні досудового розслідування, судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а також при виконанні покарань щодо неповнолітніх ефективної реалізації існуючих обов'язкових універсальних та європейських стандартів захисту та забезпечення прав дітей, виконання вимог міжнародного законодавства, в Україні реалізується пілотний проект щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. Згідно з цим проектом кримінальне провадження за участю дітей здійснюється з дотриманням таких стандартів правосуддя, дружнього до дитини: забезпечення найкращих інтересів дитини; право на інформацію й участь; захист від повторної травматизації та насильства; спеціалізація та професіоналізм; процесуальні гарантії й альтернативи³³. Зупинимося детальніше на розкритті їх особливостей.

У кримінальних провадженнях за участю дітей повинен панувати пріоритет найкращих інтересів й індивідуальний підхід. Це означає, що

³² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Рада Європи, 2013. С. 18–19; Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. В.В. Щепоткіної, Т.І. Слущкої. Київ, 2017. С. 22.

³³ Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

всі рішення та дії, що стосуються дитини, мають ґрунтуватися на її найкращих інтересах, з урахуванням її віку, рівня зрілості та індивідуальних потреб. Більше за все, необхідно забезпечувати індивідуальний підхід до кожної дитини на всіх стадіях/етапах кримінального провадження. При цьому забезпечення найкращих інтересів дитини пов'язане з реалізацією права на інформацію й участь. Адже дитині має бути надано повну, зрозумілу та доступною мовою інформацію про її права, суть провадження, ролі учасників, можливі наслідки та процесуальні дії. Крім того, дитині слід забезпечити можливість вільно висловлювати свою думку, яка має бути належним чином врахована згідно з її віком і зрілістю. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 484 КПК України під час кримінального провадження щодо неповнолітнього варто «здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього»³⁴.

Однією з умов забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, є обов'язкова участь законного представника у кримінальних провадженнях за участю дітей. Присутність законного представника гарантує, що права та інтереси дитини будуть належним чином представлені й захищені протягом усіх стадій кримінального провадження. Законний представник не лише допомагає дитині зрозуміти суть провадження і свої права, а й виступає додатковим захисним бар'єром від можливих порушень, психологічного тиску чи маніпуляцій з боку інших учасників процесу. Це відповідає міжнародним стандартам, що вимагають створення для дитини підтримуючого і безпечного середовища, а також забезпечення її ефективної участі у провадженні.

Відповідно до принципів, визначених у міжнародних актах, зокрема Конвенції про права дитини та керівних принципів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, участь законного представника є невід'ємною складовою дитиноцентричного підходу та реалізації найкращих інтересів дитини. Вона сприяє тому, щоб дитина не залишалася наодинці з правовою системою, а її думка, потреби й особливості були враховані при ухваленні будь-яких рішень. Таким

³⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

чином, участь законного представника не лише формально відповідає вимогам законодавства, а й зміцнює гарантії справедливого, чутливого та гідного ставлення до дитини у кримінальному провадженні.

Законний представник у кримінальних провадженнях за участю дітей повинен визначатися з урахуванням думки неповнолітньої особи, якщо її вік та рівень розвитку дозволяє її висловити щодо близьких родичів чи членів сім'ї особи, з якими у неї склалися довірливі стосунки. Проте заміна законного представника неповнолітнього може здійснюватися у таких випадках: 1) якщо дії законного представника відповідають його особистим інтересам або суперечать інтересам неповнолітнього; 2) за наявності інших підстав, зокрема: вчинення законним представником кримінального правопорушення; відомості про заздалегідь необіцяне приховування кримінального правопорушення іншим членом сім'ї або показання як свідка близької особи мають суттєве значення для кримінального провадження; бездіяльність або зловживання повноваженнями із боку законного представника; вибуття за межі країни на невизначений строк; звернення законного представника із клопотанням про заміну, а також інші причини, що унеможливають виконання ним своїх повноважень). Крім того, допускається обмеження участі законного представника у проведенні процесуальної дії з урахуванням рекомендацій психолога, якщо це може вплинути на повноту показань або їх надання загалом, а також відповідатиме найкращим інтересам неповнолітнього. При цьому мотивованою постановою слідчого, прокурора залучати до проведення певної слідчої дії іншого законного представника³⁵.

У кримінальних провадженнях за участю дітей слід забезпечувати мінімізацію травматизації й кваліфікований супровід дитини. З цією метою повинен дотримуватися принцип “one voice one time”, відповідно до якого підлягає обмеженню кількість інтерв'ю (допитів) та інших процесуальних дій за участю дитини. Крім того, процесуальні дії повинні проводитися дружньому, безпечному та адаптованому до потреб дитини середовищі. Не менш важливим в окресленій категорії кримінальних проваджень є забезпечення психологічної, соціальної та

³⁵ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>; Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

юридичної підтримки дитини кваліфікованими фахівцями. Зокрема, у кримінальних провадженнях за участю дітей потрібно залучати, незалежно від віку неповнолітнього, психолога, що має відповідну фахову кваліфікацію, у тому числі психологів системи освіти, соціальної сфери та поліції (враховуючи міжнародні стандарти щодо їхньої кваліфікації – дитячі психологи); за потреби залучати їх як спеціалістів. Крім того, слід забезпечити проведення з неповнолітнім роботи дитячим психологом щодо його психологічного стану, за результатами якої надавати письмові рекомендації про можливість здійснення з ним слідчих (процесуальних) дій перед проведенням таких³⁶.

Вказаний вище стандарт безпосередньо пов'язаний із забезпеченням спеціалізації та професіоналізму в кримінальних провадженнях за участю дітей. Зокрема, «кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх»³⁷. Більше за все, у пілотному проєкті зазначається, що процесуальні дії за участю неповнолітньої особи проводяться спеціально уповноваженими ювенальним слідчим, дізнавачем, прокурором, які пройшли спеціальне навчання відповідно до Єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей. Водночас не слід доручати їм здійснення досудового розслідування, дізнання та процесуального керівництва у кримінальних провадженнях інших категорій³⁸. При цьому важливо забезпечувати ефективну взаємодію між усіма суб'єктами, що беруть участь у провадженні.

Окремо слід зазначити, що однією із особливостей здійснення кримінального провадження за участю дітей є реалізація процесуальних гарантій і альтернатив. Зокрема, в досліджуваній категорії проваджень

³⁶ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

³⁸ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

необхідно: неухильно дотримуватися прав дитини на захист, конфіденційність, нерозголошення інформації, а також права на приватне та сімейне життя; надавати перевагу відновному підходу, згідно з яким слід застосовувати, де це можливо, відновне правосуддя й інші альтернативні заходи (наприклад, медіації), особливо для дітей, які перебувають у конфлікті з законом; забезпечувати швидкість і своєчасність досудового розслідування та судового розгляду справ за участю дітей.

3. Тактико-криміналістичні рекомендації щодо проведення окремих процесуальних дій за участю дітей

Забезпечення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні досягається комплексним дотриманням як процесуальних вимог, так і криміналістичних рекомендацій до проведення окремих процесуальних дій і розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми та/чи за участю неповнолітніх. Зважаючи на те, що однією з найбільш поширених процесуальних дій у кримінальних провадженнях за участю дітей є допити, зосередимо увагу на тактичних особливостях проведення такої слідчої (розшукової) дії як допит неповнолітнього.

Зокрема, з метою напрацювання та впровадження в практичну діяльність уніфікованих підходів до реалізації принципів правосуддя, дружнього до дитини, під час проведення допиту неповнолітнього слід дотримуватися таких рекомендацій: залучати до допиту психолога, який має відповідну фахову кваліфікацію; проводити допит із залученням лікаря за наявності даних про порушення розумового чи фізичного розвитку, психічне чи інше захворювання, хворобливий стан або за рекомендацією психолога, а також у разі перебування дитини в закладі охорони здоров'я; забезпечувати з урахуванням інтересів неповнолітнього незмінність учасників кримінального провадження, які встановили контакт з ним; проводити допити, як правило, у вільний від навчання чи роботи час; визначати тривалість допиту неповнолітнього з огляду на його вік, індивідуальні особливості, інтереси та потреби; забезпечити проведення допиту в умовах дружнього середовища до дитини, а також з урахуванням особливих потреб окремої категорії неповнолітніх – дітей з інвалідністю, дітей з певними особливостями розвитку; забезпечити проведення з неповнолітнім роботи дитячим психологом щодо його психологічного стану, за результатами якої надавати письмові рекомендації про можливість здійснення з ним допиту перед проведенням такого; забезпечувати допит неповнолітнього під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею у порядку, передбаченому ст. 225, ч. 11 ст. 615 КПК України; проводити

допити не лише за місцем здійснення досудового розслідування, зокрема в умовах, дружніх до дитини, за а) методикою «Зелена кімната» та б) в спеціально облаштованому приміщенні, в) в іншому місці за погодженням особи, яка бере участь у слідчій дії, г) на базі спеціально облаштованих приміщень центрів з надання безоплатної правничої допомоги, г) приміщенні органу досудового розслідування, дізнання, прокуратури; не допускати надання свідчень неповнолітніми (свідками та потерпілими) у присутності підозрюваного/обвинуваченого; проводити з урахуванням рекомендації психолога допити за участю неповнолітнього слідчим, дізнавачем (прокурором) тієї самої статі³⁹.

Водночас особливу роль у забезпеченні ефективності та гуманності процесу допиту неповнолітніх відіграють криміналістичні рекомендації щодо тактики цієї слідчої (розшукової) дії. Застосування таких рекомендацій є не лише вимогою професійної етики та законодавства, але й важливим інструментом для досягнення балансу між потребами правосуддя і захистом прав дитини. Криміналістика як наука розробляє оптимальні моделі поведінки правоохоронців, які дозволяють мінімізувати ризики психологічного травмування, уникнути маніпуляцій дитячою свідомістю, а також забезпечити достовірність і повноту отриманої інформації. Важливість криміналістичних рекомендацій проявляється у врахуванні вікових, психоемоційних, соціальних особливостей опитуваної дитини. Наприклад, принципи створення сприятливої атмосфери, вибору відповідного часу та місця для допиту, залучення спеціалістів (зокрема, дитячих психологів), дотримання етичних стандартів та методик, що враховують індивідуальні потреби дитини, допомагають уникнути вторинної віктимізації та формують простір довіри між дитиною і слідчим. Саме такі рекомендації дозволяють ефективно адаптувати процесуальні дії до конкретної ситуації, а також підвищити якість слідчої роботи. Крім того, криміналістична тактика передбачає чітке розмежування ролей учасників допиту, регламентує участь законних представників, педагогів, психологів, а у разі необхідності – лікарів, що гарантує багатовимірну підтримку дитини під час процесуальних дій, серед

³⁹ Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>; Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 8 (18). С. 161–173. DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-161-173](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-161-173).

іншого допиту. Виконання криміналістичних рекомендацій допомагає запобігти помилкам під час допиту, забезпечити повагу до приватного життя дитини та її особистої гідності. Також важливо, що дотримання криміналістичних рекомендацій стосовно тактики допиту неповнолітнього дозволяє не тільки отримати правдиві показання, але й створити умови для реінтеграції та подальшої реабілітації неповнолітнього, котрий став свідком чи учасником кримінального провадження⁴⁰.

З метою забезпечення найкращих інтересів дітей слідчому, дізнавачеві, прокурору під час проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх варто використовувати методика «Зелена кімната» чи модель «Барнахус». Останні є засобами, які дозволяють мінімізувати травматизацію та не допустити ретравматизацію неповнолітнього під час здійснення кримінального провадження, тим самим забезпечуючи найкращі інтереси дитини та впроваджуючи у вітчизняній кримінальній юстиції правосуддя, дружнього до дитини.

Так, методика «Зелена кімната» – це комплекс рекомендацій щодо методів і порядку проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини. Важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є, по-перше, проведення допиту/опитування дитини із дотриманням «формули ефективної взаємодії з дитиною»: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»; по-друге, проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (стапів проведення допиту/опитування)⁴¹. Водночас Центр захисту дитини (за моделлю Барнахус) – це «міждисциплінарний спеціалізований заклад/структурний підрозділ іншого закладу (відділ, відділення, сектор, дільниця тощо), що створюється для проведення окремих слідчих (процесуальних) дій, передбачених КПК України, в дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації, а також надання комплексної соціальної, психологічної, правничої, домедичної та інших видів допомоги і послуг дітям, які є потерпілими або стали свідками кримінальних правопорушень»⁴². Тобто

⁴⁰ Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Vcnixi i dosyagnennia u nauci*. 2025. № 8 (18). С. 161–173. DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-161-173](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-161-173).

⁴¹ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. С. 19.

⁴² Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): наказ Міністерства юстиції України, Офісу

модель «Барнахус» – це місце, де багатoproфiльна мiжвiдомча команда (мається на увазi рiзні спецiалісти з рiзних установ), до якої входять представники правоохоронних органiв, кримінального судочинства, служб захисту дiтей, а також медичні працівники і працівники сфери захисту психічного здоров'я, співпрацює, щоб забезпечити дiтям, які постраждали або стали свідками насильства – скоординований ефективний захист, послуги та правосуддя, дружнє до дiтей⁴³. При цьому основна мета моделі «Барнахус» полягає в уникненні повторної травматизації дитини та ефективності вибудовування системи її захисту шляхом забезпечення співпраці мiж вiдповiдними судовими, соціальними та медичними працівниками у дружньому для дитини середовищі – окремому упорядкованому для цих цiлей приміщенні⁴⁴.

Вiдповiдно, методика «Зелена кiмната» – це інструмент взаємодії, комунікації з дитиною під час проведення процесуальних дiй, а модель «Барнахус» – центр захисту та соціально-психологічної підтримки у ході кримінального провадження дiтей, які постраждали або стали свідками насильства. Методика «Зелена кiмната» реалізується в моделі «Барнахус». Основною вiдмiннiстю мiж методикою «Зелена кiмната» та моделі «Барнахус» є те, що перша застосовується в кримінальному провадженні по вiдношенню до неповнолітнього незалежно вiд його процесуального статусу та рiзновиду вчиненого кримінального правопорушення, а друга – тільки до неповнолітнього, який є потерпілим чи свідком насильницького кримінального правопорушення⁴⁵.

Застосування спецiальних методик, таких як «Зелена кiмната» та модель «Барнахус», у вiтчизняній практиці кримінального провадження за участі неповнолітніх, свiдчить про поступову iнтеграцію європейських стандартів захисту прав дiтей. Ефективність впровадження цих інструментів полягає насамперед у мiнімізації ризику

Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>.

⁴³ Гриценко Л. Барнахус – ефективна система (модель) роботи з дiтьми, що постраждали вiд насильства або стали свідками такого. *Higher School of Advocacy*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-roboty-z-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasylstva-abo-staly-svidkami-takogo>.

⁴⁴ Модель Барнахус для дiтей, що постраждали або стали свідками насильства. *Національна школа суддів України*. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/model-barnahus-dlya-ditey-sho-postrajdali-abo-stali-svidkami-nasilstva/>.

⁴⁵ Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 8 (18). С. 161–173. DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-161-173](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-161-173).

повторної травматизації дитини, створенні безпечного й дружнього середовища для надання показань, а також у міждисциплінарному підході, який забезпечує залучення фахівців із різних галузей – психології, медицини, соціальної сфери. Це дає змогу враховувати індивідуальні психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, сприяє формуванню атмосфери довіри між дітьми та правоохоронцями й дозволяє отримати більш повні та достовірні відомості. Водночас слід усвідомлювати, що впровадження таких методик супроводжується низкою ризиків і проблем. По-перше, відсутність чіткої законодавчої регламентації застосування «Зеленої кімнати» та моделі «Барнахус» може породжувати нестабільність і непослідовність у їх використанні на практиці, що створює ризики щодо нерівного захисту інтересів дітей у різних регіонах. По-друге, недостатня підготовка спеціалістів, обмежений доступ до кваліфікованих психологів чи соціальних працівників, а також обмеженість ресурсів для облаштування відповідних приміщень можуть вплинути на якість процесуальних дій та результативність захисту прав неповнолітніх. По-третє, існує ризик формального підходу до організації допиту, коли зовнішнє дотримання методики не супроводжується реальним урахуванням потреб і стану дитини. Також серед викликів – можливість виникнення конфлікту інтересів між законним представником і неповнолітнім, недостатня комунікація між фахівцями та ризик невчасного реагування на психологічний чи фізичний стан дитини.

Саме тому важливим є не лише формальне впровадження спеціальних методик допиту, а й постійний розвиток і удосконалення міждисциплінарної співпраці, підвищення кваліфікації фахівців, а також забезпечення доступності й рівності застосування таких практик. Потрібен постійний моніторинг ефективності, аналіз випадків порушення прав дитини, а також впровадження додаткових гарантій захисту інтересів малолітніх/неповнолітніх у кримінальному провадженні. У КПК України немає чіткої регламентації особливостей застосування методики «Зелена кімната» та моделі «Барнахус» у кримінальному провадженні за участі неповнолітніх. Проте їх використання не суперечить засадам кримінального провадження та процесуальним вимогам до порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Крім того, під час застосування методики «Зелена кімната» та моделі «Барнахус» варто керуватися криміналістичними рекомендаціями стосовно організації взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень за участю неповнолітніх.

Зауважимо, що криміналістичні рекомендації щодо використання моделі «Барнахус» у кримінальному провадженні за участю дітей зосереджені на створенні безпечного та дружнього до дитини

середовища і мінімізації повторної травматизації. Це досягається через комплексне об'єднання послуг в одному місці (центрі «Барнахус»), що дозволяє дитині спілкуватися лише з однією спеціально навченою особою (інтерв'юером) для отримання інформації, необхідної для досудового розслідування та судового розгляду, а також для надання соціально-психологічної допомоги. При цьому криміналістичні рекомендації з приводу використання моделі «Барнахус» під час проведення окремих процесуальних дій у кримінальних провадженнях за участю дітей включають такі аспекти:

1) проведення одноразового спеціалізованого інтерв'ю (допиту). Це означає, що інтерв'ю має проводитися спеціально навченим фахівцем у приміщенні центру за моделлю «Барнахус», обладнаному для відеофіксації, з метою запобігти необхідності повторних опитувань дитини різними службами, що, своєю чергою, є основною причиною травматизації;

2) всі фахівці, залучені до роботи з дитиною (слідчі, прокурори, лікарі, психологи, соціальні працівники), мають співпрацювати та координувати свої дії на основі принципу найкращих інтересів дитини. Це передбачає, що представники різних відомств можуть спостерігати за інтерв'ю з окремої кімнати для спостереження, уникаючи прямого контакту з дитиною;

3) забезпечення психологічної та соціальної підтримки. Дитина має негайно отримати комплексну оцінку потреб та необхідну психологічну, соціальну, медичну та правничу допомогу безпосередньо в центрі за моделлю «Барнахус». Модель передбачає, що допомога не обмежується лише досудовим розслідуванням, але й включає відновлення психічного та фізичного здоров'я дитини;

4) створення безпечного середовища. Центр за моделлю «Барнахус» має бути облаштований таким чином, щоб забезпечити конфіденційність, захист та унеможливити будь-який контакт дитини з підозрюваним або агресивне середовище. Досудове розслідування та допомога мають відбуватися в атмосфері, що сприяє довірі та зменшенню стресу;

5) відеозапис інтерв'ю, проведеного у центрі за моделлю «Барнахус», повинен використовуватися як доказ у судовому провадженні, щоб мінімізувати необхідність присутності дитини в суді та її безпосереднього допиту під час слухання⁴⁶.

⁴⁶ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024

З урахуванням вищезазначеного, а також вимог кримінального процесуального законодавства України, стандартів правосуддя, дружнього до дитини, пропонуємо наступний алгоритм застосування методики «Зелена кімната» та моделі «Барнахус» у кримінальному провадженні за участі неповнолітніх: ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та прийняття рішення про доцільність і необхідність проведення процесуальних дій за участі неповнолітньої особи з використанням правил методики «Зелена кімната» чи моделі «Барнахус»; винесення прокурором, слідчим, дізнавачем постанови про створення міждисциплінарної комісії, яка направляється координатору центру «Барнахус»; робоча зустріч прокурора, слідчого, дізнавача з членами міждисциплінарної комісії (очно чи в режимі відеоконференції); обговорення та складання плану взаємодії команди щодо проведення процесуальної дії; винесення прокурором, слідчим, дізнавачем постанови про залучення спеціаліста психолога до проведення процесуальної дії; звернення прокурора, слідчого, дізнавача до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України) у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України); організація зустрічі психолога з неповнолітнім напередодні проведення процесуальної дії для оцінки його психологічного стану та складання довідки про можливість проведення за її участю відповідної дії; проведення процесуальної дії за правилами методики «Зелена кімната»; складання психологом висновку спеціаліста за запитом прокурора, слідчого, дізнавача; за необхідності прийняття рішення про кризову підтримку неповнолітніх і їх близьких, які не є кривдниками⁴⁷.

ВИСНОВКИ

Україна реалізувала низку програм, спрямованих на створення системи ювенальної юстиції. Зокрема, реалізується інтеграція найкращих інтересів дитини у всі процедури та рішення з метою профілактики правопорушень серед дітей, захисту їхніх прав у кримінальному й адміністративному провадженні, ресоціалізації неповнолітніх; розробляється стратегія боротьби з насильством щодо дітей; запроваджується модель «Барнахус» (дім для дітей) для захисту жертв та свідків сексуального насильства. Більше за все, в контексті досліджуваної проблематики варто згадати про запровадження

№ 2218/5/180/523/352-Н/1306. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>.

⁴⁷ Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 8 (18). С. 161–173. DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-161-173](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-161-173).

пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в практичну діяльність. Запуск цього проєкту став важливим етапом інтеграції сучасних підходів у роботу органів кримінальної юстиції, адже його мета полягає не лише у формальному застосуванні міжнародних норм, а й у створенні ефективного механізму, який би враховував індивідуальні потреби та права дітей при здійсненні правосуддя. Зокрема, реалізація пілотного проєкту передбачає низку практичних заходів: проведення тренінгів для слідчих, суддів, адвокатів, соціальних працівників із питань комунікації з дітьми, адаптацію приміщень для допитів та судових слухань, розробку інформаційних матеріалів, доступних для дітей різного віку, а також впровадження міжвідомчої взаємодії для комплексної підтримки дитини. Особлива увага приділяється створенню безпечного середовища, в якому дитина може розповідати про власний досвід без страху, отримати психологічну допомогу та бути впевненою, що її думка враховується під час прийняття рішень. Крім того, впровадження цього проєкту позитивно впливає на всю систему правосуддя щодо дітей, оскільки сприяє підвищенню професійної компетентності усіх учасників процесу, зменшенню випадків повторної віктимізації неповнолітніх, забезпеченню дотримання найкращих інтересів дитини та формуванню практики, орієнтованої на гуманність і справедливість. Такий підхід дозволяє Україні поступово наближатися до міжнародних стандартів у сфері захисту прав дітей та зміцнює довіру суспільства до ювенальної юстиції.

Також, зважаючи на нинішні реалії України, варто зазначити, що окремим викликом є необхідність адаптації системи правосуддя до реалій та проблем, спричинених повномасштабною війною. Військовий конфлікт значно ускладнює доступ дітей до справедливого, своєчасного та безпечного правосуддя, особливо в умовах переміщення, втрати звичного середовища, травмування та роз'єднання сімей. Система має бути готовою до роботи з дітьми, які стали свідками чи жертвами воєнних злочинів, насильства, або чий права були порушені внаслідок бойових дій. Водночас особливої актуальності набуває створення ефективних механізмів підтримки та захисту дітей, доступу до психологічної допомоги, правової інформації та супроводу. Необхідно поглиблювати міжвідомчу співпрацю для своєчасного реагування на нові виклики, удосконалювати навчання фахівців, впроваджувати сучасні інструменти фіксації доказів, а також розробляти стандарти роботи з дітьми, які перебувають у ризикових ситуаціях через війну.

АНОТАЦІЯ

У статті ґрунтовно розглянуто питання забезпечення прав і законних інтересів дітей у системі кримінальної юстиції, що набуває особливої актуальності у контексті необхідності впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в українську практику. Актуальність цього дослідження зумовлена не лише загальною тенденцією до гуманізації ювенальної юстиції, а й гострою потребою враховувати специфічні психологічні, вікові та соціальні особливості дітей, які стають учасниками кримінального провадження, незалежно від їхнього процесуального статусу. У межах аналізу особливостей здійснення кримінального провадження за участю дітей наголошено на необхідності створення дієвих процесуальних гарантій та застосуванні інноваційних підходів, які враховують найкращі інтереси дитини. Детально розглядаються методика «Зелена кімната» та модель «Барнахус», що передбачають проведення одноразового спеціалізованого інтерв'ю у безпечному середовищі, забезпечення конфіденційності, відеофіксацію показань та міждисциплінарну співпрацю фахівців. Впровадження таких підходів дозволяє мінімізувати ризик повторної травматизації дитини та знизити рівень стресу, водночас підвищуючи достовірність отриманих свідчень. Окрема увага приділяється розробці тактико-криміналістичних рекомендацій щодо проведення окремих процесуальних дій із залученням психологів, соціальних працівників, а також створенню алгоритмів взаємодії між слідчими, прокурорами та іншими спеціалістами. Такі рекомендації враховують не лише юридичні аспекти, а й ширшу систему підтримки дитини на всіх етапах провадження – від оцінки психоемоційного стану до надання необхідної допомоги після завершення процесуальних дій. Особливої важливості ці питання набувають у сучасних реаліях України, зважаючи на виклики, що виникають у зв'язку з воєнним конфліктом, переміщенням дітей, їх травмуванням і потребою у комплексній підтримці та захисті.

Література

1. Гриценко Л. Барнахус – ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого. *Higher School of Advocacy*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-roboty-z-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasylstva-abo-staly-svidkamy-takogo-2>.

2. Декларація прав дитини: декларація Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1959. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

3. Завгородня Ю.С. Дитина як суб'єкт правових відносин: окремі зауваги (теоретико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 42–45. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/8>.

4. Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3): ухвалено Комітетом з прав дитини на його шістдесят другій сесії (14 січня – 1 лютого 2013 року). URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>.

5. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standartiv-pravosuddya-druznyogo-do-ditini-pravooxoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnij-dokument>.

6. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Рада Європи, 2013. 94 с.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18.12.1979. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

8. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 29.05.1993. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text.

9. Конвенція про права дитини: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

10. Конвенція про права дитини: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

11. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text.

12. Кочура О.О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.О. Юхна. Харків: НікаНова, 2015. 249 с.

13. Кримінальне провадження за участю неповнолітніх: навчальний посібник / О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин; за заг. ред. О. Дуфенюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 228 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054>.

15. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.

16. Модель Барнахус для дітей, що постраждали або стали свідками насильства. *Національна школа суддів України*. URL: <https://nsj.gov.ua/ua/news/model-barnahus-dlya-ditey-sho-postrajdali-abo-stali-svidkami-nasilstva/>.

17. Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей: методичні рекомендації / автор. кол.; Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу Генерального прокурора; Управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України. Київ, 2023. 78 с.

18. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник / за заг. ред. В.В. Щепоткіної, Т.І. Слущкої. Київ, 2017. 238 с.

19. Пархоменко П. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytny.pdf.

20. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>.

21. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>.

22. Про охорону дитинства: закон України від 26.04.2001 № 2402–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

23. Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Процесуальні та криміналістичні особливості допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 8 (18). С. 161–173. DOI [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8\(18\)-161-173](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-161-173).

24. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект): звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, Центр політико-правових реформ, Вектор права, 2021. 126 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>.

25. Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 644–647. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>.

26. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень: протокол Організації Об'єднаних Націй від 20.11.2014. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text.

27. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: протокол Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.

28. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Інформація про авторів:

Пчеліна Оксана Василівна,

доктор юридичних наук, професор, майор поліції,
професор кафедри кримінального процесу та організації досудового
слідства Харківського національного університету внутрішніх справ
пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна

Пчелін Віталій Борисович,

доктор юридичних наук, професор, майор поліції,
професор кафедри адміністративної діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ
пр-т Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, Україна